

JACQUES LE GOFF, IL MERAVIGLIOSO E IL QUOTIDIANO NELL' OCCIDENTE MEDIEVALE

Editori Laterza, Roma — Bari 1983.

Talijanski izdavači, kao dobri poznavaooci interesa čitalačke publike, ali i pojedinih struka izdavanjem čijih se knjiga bave, nastavili su ove godine, kao i ranijih, objavljivati djela vrhunskih talijanskih i stranih historičara. Među ovim drugima visoko mjesto, bez sumnje, pripada francuskim povjesničarima, posebice nekolicini najistaknutijih: Jacques Le Goffu, Georges Dubyju, Emmanuel Le Roy Ladurieu, Pierre Toubertu, Jacques Heersu i, još uvijek, Marc Blochu i Lucien Febvreu. Svi oni ujedno čine okosnicu glasovite škole analista, čiji su osnivači, Bloch i Febvre, pokrenuli danas već slavni časopis »Annales« (današnji puni naslov glasi: »Annales, Economies, Sociétés, Civilization), a koji u svijetu znanstveno-historijske periodike predstavlja ono što francuska strukturalna historiografija predstavlja u povijesnoj znanosti uopće. Želja nam je, prikazom nekih od tih izdanja, koja su relevantna i za naše historičare kako sa sadržajnoga, tako i s metodološkog aspekta, predstaviti neka od djela suvremene evropske historiografije, a usput ukazati i na doista uzornu politiku talijanskih izdavačkih kuća.

Za ovaj broj časopisa izabrali smo zbirku članaka i priloga jednog od danas najznačajnijih evropskih medievista, Jacques Le Goffa. Zbirka je u prvom redu zanimljiva, jer obuhvaća uglavnom njegova najnovija ostvarenja: od dvanaest priloga, pet ih je do sada neobjavljeno, a četiri su tiskana u Francuskoj u razdoblju od 1979. do 1982. Ostala tri tek su nešto starija, objavljena po prvi puta 1968—1973. Knjiga sadrži i intervju što ga je Le Goff dao 1981. u povodu ponovnog objavljivanja francuskog prijevoda knjige »Jesen srednjega vijeka« J. Huizinge. Osim toga, knjiga zavređuje našu pažnju uglavnom stoga što Le Goff iznosi u njoj svoja gledišta na današnje stanje i budući razvoj medievistike, na metodološke probleme unutar same historijske znanosti, kao i na suradnju historičara s predstavnicima drugih struka. U prikazu ćemo pretežnu pažnju posvetiti metodološkim i općepovijesnim aspektima, dok ćemo samo usput spomenuti one dijelove teksta koji su vezani uglavnom uz probleme francuskog srednjovjekovlja.

Nekoliko riječi treba reći i o samom autoru o kome, istina, najbolje govore njegovi radovi. Stoga dajemo samo kraću biografsku napomenu: rođen je 1924, predaje na Ecole Pratique des Hautes Etudes en Sciences Sociales u Parizu, jedan je od urednika časopisa »Annales E. S. C.«, član je Comité des travaux historiques (Komiteta za historijske radove) i Ecole française u Rimu. U nas su prevedene dvije njegove knjige: Srednjovjekovna

civilizacija Zapadne Evrope, Beograd 1974 (*La civilization de l' Occident médiévale*, 1965) i Intelektualci u srednjem vijeku, Zagreb 1982 (*Les intellectuels au moyen âge*, 1957). Prevodilac ove potonje knjige sastavio je i kraću bilješku o autoru u kojoj su navedeni i njegovi važniji radovi. Osim zbirke članaka koju ovdje prikazujemo, talijanski izdavač Giulio Einaudi objavio je 1977. još jednu zbirku članaka koji se nisu prethodno našli okupljeni na francuskom originalu: *Tempo della Chiesa e tempo del mercante*.

Le Goffov izbor tema u zbirci članaka o čudesnom i svakodnevnom može se shvatiti ukoliko se poznaje njegova osnovna intencija razvoja historiografije. Preko povijesti ideja i mentaliteta, suradnjom s drugim znanostima, u prvom redu etnologijom, sociologijom i antropologijom, Le Goff želi povijest približiti »antropološkoj povijesti« kao sintezi svih posebnih grana povijesti. Stoga su mnogi od njegovih članaka prožeti mislima o etnološkoj povijesti i folkloru, a karakteristično je i njegovo istraživanje novih, nepisanih izvora, kao i potpuno nov. pristup u analiziranju klasičnih, u prvom redu pripovjednih.

Najranije objavljeni članak (*Tempi brevi, tempi lunghi: prospettive di ricerca*, 1968)¹ prilično jasno ocrtava autorova opredjeljenja. Zamišljen kao pregled razvoja suvremene historiografije i zadataka koji se pred nju postavljaju, otkriva nam autora ne samo kao sljedbenika strukturalističkog smjera, nego i kao historičara vrlo bliskog marksizmu.

Le Goff polazi od činjenice da se povijesna problematika širi i da se metodološki pristupi povijesnoj znanosti, unatoč stalnog otpora tradicionalističkih krugova, moderniziraju. Pravo postojanja stekle su ekonomska i društvena povijest, demografija, povijest mentaliteta, termini poput: struktura, konjunktura... Otac suvremene znanstvene metode, Karl Marx, nije još stekao opće priznanje samo zbog političkih averzija građanskih historičara (193).

Moderna povijesna znanost započinje pojavom časopisa »Revue de Synthèse Historique« 1900. godine, u kojoj je 1903. objavljen glasoviti članak François Simiana »Méthode historique et science sociale«. Istodobno, javljaju se značajni radovi Max Webera i Henri Pirennea. Od časopisa značajnih za animiranje suvremene tematike izvan Francuske istakli su se naročito »Vierteljahrschrift (Zeitschrift) für Sozial- und Wirtschafts-Geschichte« koji u Njemačkoj izlazi od 1893. i britanski »The Economic History Review« (od 1927). Nappokon, 1929, započinje objavljivanje časopisa »Annales d'histoire économique et sociales«. Pobjedu suvremene metodologije Le Goff ipak smatra zakašnjelom i nepotpunom, uglavnom zbog kvarenja originalnih misli koje su se vremenom razvodnile: prečeste su pojave vulgarizacije marksizma, simplificiranja u ekonomskoj i društvenoj povijesti, verbalnog sociologiziranja (194).

Poseban problem suvremene historiografije predstavlja popularizacija suvremenih metoda i istraživanja, koja se vrši u dvije razine: među studentima i među širom publikom. Dok do potonje uz pomoć masovnih medija dopiru najbolja dostignuća znanosti, istina često začinjena informacijama sumnjive vrijednosti, dotle informiranje studenata ne zadovoljava. Na fakultetima

¹ Temps courts, temps longs: perspectives de recherches, *Cahiers de Clío*, n. 15, 1968.

uobičajna praksa, kao i birokratski sistem, tvore barijeru između istraživanja i objavljivanja rezultata (ima li potrebe ukazivati na sličnost sa stanjem na našim sveučilištima?) (195).

Pišući o ulozi i shvaćanju vremena u historiji, Le Goff ističe potrebu unošenja nove, suvremene periodizacije u nastavne programe. Ona bi se morala zasnivati na periodizaciji struktura i procesa, a ne, kao što je i kod nas slučaj, na pojedinim događajima, odnosno »značajnim« datumima političke povijesti. Prilikom stvaranja periodizacije mora se također paziti da se ne zapadne u subjektivizam, odnosno da se oslonac u stvaranju granica pojedinih razdoblja traži u znanstvenoj historiografiji, a ne u filozofiji povijesti.

Teoriju dugog i kratkog vremena, odnosno toka, postavio je još Fernand Braudel². Le Goff je iznosi ovdje ponešto modificiranu (umjesto tri vremena, razlikuje samo dva), uspoređujući je s temeljnim teorijama o historijskom razvoju:

1) s marksističkom teorijom baze i nadgradnje — dugi vremenski tokovi ne mogu se uvijek poklopiti s tokovima baze, kao što se ni kratki ne moraju poklopiti s tokovima nadgradnje. Dobar je primjer za to mentalitet: on je svakako dio nadgradnje, ali se mijenja znatno sporije od ekonomskih odnosa koji su dio baze.

2) s analitičkom teorijom događajne i strukturalne povijesti — iako je teorija o različitim vremenima rezultat upravo ove temeljne teorije, Le Goff pokazuje da se ni s njom ne mora uvijek poklapati onako, kako je to zamišljao njen tvorac, Braudel. Iako su strukture uvijek uklopljene u duge tokove, događaji mogu biti i dugog, i kratkog trajanja. Primjer je događaja dugog trajanja romanička umjetnost, događaj koji je trajao stoljećima.

3) s ekonomskom teorijom strukture i konjunktura — slično kao i u prethodnom slučaju, konjunktura može biti i dugotrajna i kratkotrajna.

4) s teorijom o povijesti kao znanosti o društvenim promjenama i drugim društvenim znanostima kao znanostima o trajnim društvenim zakonima — iako se povijest bavi više evolucijama nego trajnostima, ona ipak proučava pojave dugog trajanja, dok su druge društvene znanosti često potpuno isključene iz povijesnih tokova (197).

Upravo u vezi s tim drugim društvenim znanostima, važno je naglasiti njihovu ulogu u proučavanju srednjovjekovne povijesti. U prvom redu, Le Goff ima u vidu folklor kao znanost o seoskim konzervativnim društvima, kakvo je bilo i srednjovjekovno. Folklor je posebno značajan za rani srednji vijek. Poteškoća je u tome što u ionako malobrojnim pisanim izvorima ima vrlo malo tragova folkloru. Uzrok je tome činjenica da su sastavljači naših izvora bili svećenici koji su, kao školovani ljudi, izgubili razumijevanje za kulturu naroda. Nešto se podataka ipak sačuvalo u hagiografijama, pogotovo životopisima merovinških svetaca. U ranom se kršćanstvu i inače kriju ostaci folkloru, odnosno običaja iz grčko-rimskog razdoblja. Zbog svega toga, nužna je orijentacija historičara i etnologa i na druge vrste izvora, o čemu će riječi biti kasnije.

² F. Braudel: *Histoire et sciences sociales, La longue durée, u Ecrits sur l'histoire*, Paris 1969; *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949, citirano prema: Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1976.

Što je vrijeme predstavljalo ljudima pojedinih epoha?³ O tome postoji relativno opsežna literatura, na koju autor ukazuje, ali se uglavnom radi o djelima psihologa i sociologa. Od povjesničara koji su obrađivali pitanje vremena i koje Le Goff navodi, ističemo Fernanda Braudela i njegov spomenuti članak.

Na što se u istraživanju može primijeniti dugi, a na što kratki tok? Dugi tok može se, i mora, primijeniti na tehnička sredstva, u prvom redu ona vezana uz poljoprivredu. Također i na mentalitete, kao kolektivne duše iz kojih se hrani svijet ideja, ali koji svoje korijenje puštaju u svijet dubine, zatvoren za promjene koje nude agilniji, intelektualni ambijenti. »Novitas« i »novus« smatraju se u srednjem vijeku opasnim ili nepravednim. Ljudska je misao vezana uz autoritete. Srednjovjekovni je mentalitet negirao svaki napredak, a isto tako i vremenski slijed. Instrukivan je primjer križara koji su odlazili u Svetu Zemlju smatrajući da će kazniti prave Kristove krvnike, a ne njihove daleke potomke. Ovdje dolazi do izražaja fenomen »kontinuirane generacije« po kojem se sinovi u očima suvremenika stvarno izjednačavaju s očevima (202—205).

Dugo se trajanje može primijeniti i pri istraživanju sredstava za rad. Srednji je vijek nastojao na svaki način izbjeći njihovo rasipanje. O tome rječito govori jedno od prvih čuda sv. Benedikta, kada je iz neke bare izvukao lopatu koja je ispala neopreznom redovniku. Veliki se svetac morao baviti i takvim, za današnja poimanja nevažnim stvarima.

Želimo li na neki način označiti razliku između dugog i kratkog vremena, možemo to učiniti tako da kratko ograničimo pomoću rođenja i smrti, početka i svršetka. Dugo je vrijeme, međutim, kao vrijeme strukture, ograničeno preobrazbama i stapanjima (205—207).

Ostali članci u zbirci, manje su općeniti, a više vezani uz pojedine grane povijesti. Tako se u članku »La politica è ancora l'ossatura della storia?⁴ Le Goff bavi problemom političke povijesti i njenom ulogom u suvremenoj historiografiji, pri čemu nastoji upozoriti na nove mogućnosti koje stoje pred njom. Moramo, međutim, imati u vidu izvjesnu razliku koja postoji u shvaćanju političke povijesti kod nas i načina na koji je tumači autor. Dok se u našoj historijskoj znanosti pod tim pojmom podrazumijeva događajna povijest, povijest-kronika, Le Goff ima u vidu širi pojam koji obuhvaća i povijest političkih institucija, struktura i ideologija. Upravo zbog toga i može govoriti o perspektivi njenog razvoja.

Početak članka indikativan je za odnos koji danas vlada prema političkoj povijesti u suvremenoj historiografiji: »Za historičara«, piše Le Goff, »odgojenog u onome što se, s pravom ili ne, naziva školom Annalesa, naslov ove rasprave djelovat će čudno. Historičar Annalesa odgojen je u shvaćanju da je politička povijest stara i zastarjela« (213). U tom su se smislu izjašnjavali ne samo Bloch i Febvre, nego već davno prije njih Voltaire i Jules

³ Upozoravamo na knjigu M. Blocha: *Feudalno društvo*, Zagreb 1958. i na poglavlje »Oblici osjećanja i mišljenja (čovjek nasuprot prirodi i trajanju)«, str. 95—98. Bloch dokazuje totalni nemar srednjovjekovnih ljudi prema mjerenju vremena i računanju uopće, posljedica čega su neusklađeni elementi datacija u ogromnom broju tadašnjih isprava. S tim u vezi upozoravamo na još uvijek neriješeni problem datiranja naših isprava iz doba narodne dinastije.

⁴ *Is Politics still the Backbone of History?*, *Dedalus, Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, 100, 1971.

Michelet. Za razliku od njih, marksistički su historičari prihvatili Marxovo shvaćanje o političkoj povijesti kao dijelu nadgradnje i epifenomenu razvoja proizvodnih odnosa.⁵ Ekonomija, društvo i kultura posve su zaokupili pažnju historičara u posljednjih pedesetak godina (što dakako ne vrijedi i za našu historiografiju). Analisti su stvorili trinomiju pseudopovijesti: politička povijest, narativna povijest i događajna povijest ili kronika. U Braudelovoj knjizi o Sredozemlju, politički je pregled potisnut u treći dio koji je daleko od toga da bude kulminantan (218).

Politička povijest ipak nije bez budućnosti, pa čak niti bez sadašnjosti. Njeno osuvremenjivanje leži u primjeni metoda drugih društvenih znanosti na proučavanje političkih fenomena. Tako su npr. etnološka i antropološka izučavanja neobično značajna za istraživanje razvoja i uloge vlasti u srednjovjekovnom društvu. Literatura koja se bavi proučavanjem simbola vlasti danas je već vrlo opsežna, obuhvaćajući pretežno razdoblje ranog srednjeg vijeka, za koje su pisani izvori nedovoljni. To je, dakako, samo jedan isječak problematike vezane uz ulogu vladanja i vlasti (220—224).

Značenje političke povijesti dolazi do izražaja i prilikom ocjenjivanja utjecaja politike na kulturni razvoj i umjetničko stvaranje⁶ (226—228).

Le Goff zaključuje da se politička povijest, iako nesumnjivo u krizi, ipak modernizira, te da joj stoga treba posvetiti više pažnje. Suvremena je politologija stvorila potreban rječnik, koncepcije i metode, a važan prilog daju i geopolitika, politička sociologija i politička antropologija. Ipak, priznaje i sam da je takva suvremena politička povijest, posvećena društvenim strukturama i proučavanju moći još uvijek samo optimistička vizija. S druge strane, ne možemo se odreći kronologije i biografija istaknutih ljudi, dakle stare političke povijesti za koju je Febvre u svojoj »Combats pour l'histoire« napisao da postavlja »malo pitanja. Jako malo. Premalo.«, iako postoji opasnost da ona, premda danas potisnuta u drugi plan, ponovo preplavi historiografiju (ne moramo posebno ukazivati koliko je ta opasnost stvarna u našoj historiografiji u kojoj suvremene metode tek počinju zauzimati svoje pravo mjesto).

U članku »Lo storico e l'uomo quotidiano«⁷ Le Goff obrađuje odnos historije i etnologije. Upotrebom etnologije historičar mijenja kronološke perspektive povijesti, dobiva prošlost satkanu od događaja koji se ponavljaju ili se mogu očekivati (vjerske svetkovine, rođenje, brak, smrt), te time pridonosi idealu stvaranja nedogađajne povijesti. Posebna je prednost etnologije za povijest srednjega vijeka u tome što pridonosi ruralizaciji historije, te tako stvara suvremeniju koncepciju srednjega vijeka, odnosno tzv. ruralnu koncepciju (Bloch, Duby, Michel Postan, Léopold Génicot), za razliku od urbane koncepcije, kakvu su zastupali historičari XIX stoljeća (od A. Thierryja do Pirennea). Također, proučavajući običnog, svakodnevnog čovjeka,

⁵ O tome da su političke borbe samo odraz klasne borbe, Le Goff misli: »Mislim da je marksistička vizija najistinitija i najplodonosnija, samo ukoliko se ne primjenjuje previše dogmatički i nefleksibilno.« (225, bilj. 35).

⁶ O tome rječito govore i dvije knjige objavljene u nas: Le Goff, Intelektualci u srednjem vijeku, n. dj. i Arnold Hauser, Socijalna istorija umetnosti i književnosti, I i II, Beograd 1966.

⁷ Histoire et ethnologie: l'historien et l'»homme quotidien« u *Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel*, II: Méthodologie de l'histoire et des sciences humaines, Toulouse 1973.

historijska etnologija (etnološka historija) dovodi do historije mentaliteta, za istraživača najstrožijeg aspekta povijesti (178—180).

Etnološka povijest mudi niz novih, još neistraženih područja prošlosti, kao npr.:

a) obitelj i porodične veze — na temelju proučavanja porodičnih struktura može se stvoriti i nova periodizacija evropske povijesti, zasnovana na promjenama u osnovnim ćelijama društva. Na tom su području znatne rezultate postigli Pierre Chaunu i Centre de Recherches d'Histoire Quantitative iz Caena.⁸

b) spolovi — proučavanje spolova vodi demaskulinizaciji historije što je, po našem mišljenju, neizbježan zadatak i naše historiografije.⁹ U osvjetljavanju »ženske komponente« prošlosti važno je ustanoviti novi senzibilitet koji se javlja u XII stoljeću i koji u sebi nosi ključ novog odnosa prema ženi. Očigledne manifestacije te pojave predstavljaju novi odnos prema Djevici, odnosno nagli porast njene popularnosti, kao i pojava dvorske ljubavi. Nešto tipičniji primjer za Francusku je popularnost i obožavanje Ivane Orleanske.

c) dobni razredi — njihovo izučavanje tek je u zamecima, iako je mladima u srednjem vijeku posvećeno nešto više pažnje (Duby i Erich Köhler).

d) društveni slojevi i zajednice na selu — njihovu važnost za evropsko srednjovjekovlje uočio je još Bloch, a danas vrlo značajne analize seoskih društava vrše marksistički historičari¹⁰ (181—182).

Etnologija pomaže i u istraživanju magičnih i karizmatičnih elemenata u prošlosti, npr. čudotvornih aspekata kraljevske vlasti (kraljevske insignije, kraljevi-čudotvorci, fantastične genealogije). Osim uz vlast, slična je čudotvornost vezana i uz pojedine profesije, naročito u ranom srednjem vijeku uz kovače i zlatare, o čemu često govore chansons de geste i nordijske sage. Karizmatična uloga intelektualaca javlja se od Abelarda (i nastavlja, kako piše Le Goff, do Sartrea), a katedra i toga predstavljaju više od pukih oznaka položaja (182—183).

Ipak, najizvravniji je prinos etnologije isticanju značenja civilizacije. Iz toga širokog područja Le Goff izdvaja četiri aspekta:

a) tehnika i izumi, odnosno odnos ljudi prema njima¹¹

b) tijelo — već je Michelet 1869. ukazao na činjenicu da se tijelu, pitanju prehrane i uopće fizičkim i fiziološkim uvjetima ne poklanja dovoljno pažnje u istraživanjima. Njegove su se ideje počele ostvarivati zahvaljujući Braudelu i »Annales«-ima, ali i časopisima poput »Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie« (Göttingen) i »Afdeling Agrarische Geschiedenis« (pod pokroviteljstvom Slichera von Batha u Wageningen).

c) stanovanje i odijevanje — osim etnologa i historičara, u izučavanju ove problematike neophodna je suradnja i povjesničara umjetnosti, semio-

⁸ Npr.: Famiglia e parentela nell'Italia medievale, ur. G. Duby i J. Le Goff, Bologna 1981; J. Heers, Il clan familiare nel Medioevo (Le clan familial au Moyen Age), Napulj 1976.

⁹ Prvi koraci u tom smislu već su učinjeni. Vidi: Dušanka Dinić-Knežević, Položaj žena u Dubrovniku u XIII i XIV veku, Beograd 1974.

¹⁰ Npr.: L. A. Kotelnikova, Mondo contadino e città in Italia dall' XI al XIV secolo (Italjanskoe krestjanstvo i gorod v XI—XIV v.), Bologna 1975.

¹¹ Danas je još uvijek možda najznačajnija knjiga tog područja: M. Bloch, Lavoro e tecnica nel Medioevo, Rim-Bari 1981⁷.

loga i estetičara. Najznačajnije su rezultate postigli na tom polju Françoise Pipponier i Jacques Heers.

d) uloga tradicije u srednjovjekovnom društvu — problem neobično značajan i za historičare i za etnologe, do sada je ostao uglavnom neistražen (184—185).

Etnološko istraživanje povijesti nameće potrebu za otkrivanjem novih povijesnih izvora. Neizbježan je svakako oslonac na arheologiju, ali ne na onu klasičnu, usmjerenu u prvom redu na povijest umjetnosti, nego na arheologiju svakodnevnoga. Od isto takve pomoći može biti i ikonografija svakodnevnoga (ikonografija mentaliteta), kao i oralna tradicija, produkt »narodne« kulture, za razliku od »intelektualne« (185—186).¹²

U vezi s ovim člankom, valja spomenuti i dva kraća priloga u zbirci, a koji su sadržajno povezani s njime: »Osservazioni su corpo e ideologia nell'Occidente medievale« i »Osservazioni sui codici di abbigliamento e alimentari nell'Erec et Enide«¹³. U njima Le Goff iznosi svoje poglede na shvaćanje tijela, kao i na ulogu načina odijevanja i prehrane u srednjem vijeku.

Obzirom na antiku, medievalno je društvo unijelo radikalni preokret u tumačenju tijela i odnosu prema njemu. Dok se u antici njegovao kult tijela preko kazališta, arena i kupališta, srednjovjekovni je čovjek tijelo smatrao zatvorom duše, nosiocem grijeha. Od Eve do vještica ono je utočište đavla. Pojedine su fiziološke pojave, kao npr. menstrualni period, pretvorene u tabu, što je rezultiralo time da su bolesti i deformacije smatrane kaznama za počinjene grijeha. Gubavci, čija je bolest u srednjem vijeku bila bolest par excellence, kao danas rak, bili su kažnjeni svojom nevoljom zbog toga što su, po tada uvriježenom mišljenju, bili djeca začeta za menstruacije. Bolesni su bili izjednačavani s nemoćnima i siromašnima i gurani na dno društvene ljestvice.¹⁴ Oni koji su se htjeli odreći svoje tjelesnosti podvrgavali bi se askezi ili bi, poput mučenika, žrtvovali tijelo za vjeru.

Paradoks je, da je uza svu tu odbojnost prema vlastitom tijelu, srednjovjekovni čovjek u likovnim prikazanjima i shvaćanjima uopće duši pridavao izgled malog čovjeka ili djeteta, dakle tjelesno obličje. Sveto je također imalo svoju tjelesnu pojavnost: čudotvorci su liječili dodirrom, a tijela se svetaca po smrti nisu raspadala, nego su ostajala svježa ispuštajući ugodne mirise(47—49).

Kodeks odijevanja i prehrane bio je vrlo značajan, jer je određivao, ne samo u srednjovjekovnom društvu, društveni položaj i ulogu pojedinca i grupa. Analiza načina odijevanja u ovom članku, zasnovana na romanu XII stoljeća »Erec et Enide«, pojašnjava nam odnose među zaručnicima različitog društvenog položaja, te značenje i ulogu vjenčanja i smrti u životu srednjega vijeka (83—100).

¹² Kod nas su se u posljednje vrijeme pojavile također dvije knjige koje obrađuju svakodnevnu, a ne elitnu kulturu: Janko Belošević, Materijalna kultura Hrvata od 7. do 9. stoljeća, Zagreb 1980. i Branko Fučić, Glagoljski natpisi, Zagreb 1982. Ovu potonju smatramo neobično značajnim izvorom za historiju mentaliteta.

¹³ Quelques remarques sur les codes vestimentaire et alimentaire dans »Erec et Enide«, u *Mélanges René Louis, Argenteuil* 1982.

¹⁴ Problematika siromaštva obrađena je u vrlo cijenjenoj knjizi Michel Mollata; *Les pauvres au Moyen Age*, Paris 1978. O odnosu zdravlja i ljudi vidi npr.: Maria Serena Mazzi, *Salute e società nel Medioevo*, Firenze 1978.

Le Goff u nekoliko priloga u ovoj knjizi obrađuje vrlo značajnu pojavu tadašnjeg društva, a koja je važna i za našu historiografiju: radi se o isključivanju, odnosno potiskivanju na margine društva pojedinih društvenih ili etničkih skupina. Tome je u prvom redu posvećen članak »Gli emarginati nell'Occidente medievale«¹⁵. Tko su ljudi s ruba društva, ili izvan njega? Siromašni, nemoćni, bolesni, žene, djeca, starci, bastardi i nosioci nečasnih zanimanja (plaćenici, bojadisari, koljači stoke) od društva su samo prezreni. Taj prezir predstavlja ujedno način njihovog isključivanja. Isključeni u potpunosti, ili osuđeni na isključenje bili su kriminalci, litalice, stranci, prostitutke, samoubojice i heretici. Skupinu onih koji su bili potisnuti, ali ne i isključeni, činili su deklasirani (npr. osiromašeni vitezovi), umobolni, prosjaci, lihvari. Postojala je i skupina imaginarnih isključenika: monstrumi, šumski ili divlji ljudi, čudesna bića iz nepoznatih zemalja (167—168).

Marginalni je položaj promjenljiv, pa može biti isključujući, ali i uključujući. Stoga prilikom istraživanja »marginalizacije« pažnju moramo posvetiti procesima, a ne stanjima, jer ova nisu postojana. Promjene nisu ovisile toliko o karakteristikama pojedinih kategorija, koliko o odnosu društva prema njima.

Zbog čega je uopće dolazilo do ove pojave? Kršćansko se društvo srednjega vijeka osjećalo stalno ugroženim, što je zapravo i bilo, politički, ideološki i demografski, pa je moralo uklanjati sve one koji su predstavljali određenu opasnost (168).

Isključivanje, odnosno »marginalizacija«, vršeni su po nekoliko kriterija:

a) religija — heretici su isključeni par excellence.

b) tijelo i bolesti — tijelo je, kako smo već spomenuli, inkarnacija grijeha, a bolesti njihova posljedica. Stoga se isključuju nemoćni, bolesni i prostitutke.

c) identitet — nedostatak identiteta u kršćanskom srednjovjekovnom smislu dovodi do isključivanja Židova i stranaca uopće.

d) protuprirodnost — isključuju se sodomiti i monstrumi.

e) potreba za fizičkom i socijalnom stabilnosti — zbog nje se isključuju litalice, osobe bez utvrđenog i stalnog mjesta boravka, bez zanimanja, deklasirani.

f) rad — postaje određena »nečista« zanimanja, koja su potrebna, ali ipak osiguravaju svojim nosiocima rubno mjesto u društvu. Određena su trima tabuima: krvlju (odnosi se na koljače i plaćenike), novcem (lihvari) i nečistoćom (bojadisari, pralje, kuhari) (169—170).

Procesi »marginalizacije« i isključivanja nisu do sada dovoljno istraženi, ali se ipak mogu uočiti četiri osnove kategorije:

a) etiketiranje — isključeni su nazivani raznim pogrđnim imenima, koje bi trebalo sistematski istražiti i klasificirati prema njihovim nosiocima.

b) označavanje — moglo je imati dvojaku primjenu: bilo da su se isključeni sami na neki način označavali u znak protesta ili provokacije, bilo da su bili obilježeni prisilno (npr. Židovi, heretici, gubavci).

¹⁵ Les marginaux dans l'Occident médiéval, u Les marginaux et les exclus dans l'histoire, Paris 1979. — T. R a u k a r, Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, HZ XXXIII—XXXIV (1980—1981), 183—193.

c) gestikuliranje — zanimljivo je da je inkvizicija raspolagala priručnicima u kojima su detaljno bili obrađeni sistemi gestikuliranja pojedinih skupina (heretici, prosjaci, lopovi).

d) rituali i ceremonije — kažnjavanje heretika i kriminalaca imalo je posebno razrađeni ritual, koji je osim simboličkog značenja imao zadatak i da zabavi publiku. Tako su npr. heretici često živi zazidavani, a gubavci, također na životu, sahranjivani (170—171).

Potiskivanje na margine društvene zajednice bilo je rezultat dileme društva koje se kolebalo između potpunog odstranjivanja onih koji su ga ugrožavali i zadržavanja tih istih grupa preko kojih se, iskazivanjem milosrđa, moglo iskupiti grijeh i steći mjesto u raj (172).

Jednu od takvih potisnutih skupina, Židove, obradio je autor u posebnom članku: »L'ebreo negli *exempla* medievali: il caso dell'Alphabetum Narrationum«¹⁶, u uvodu kojega navodi i najznačajniju literaturu o anti-semitizmu u srednjem vijeku. Primjere koji ilustriraju odnos prema Židovima u XIII stoljeću potražio je u posebnoj vrsti literature, tzv. »*exempla*« koji se, preuzeti iz antičke književnosti, naglo razvijaju krajem XII, a zatim doživljavaju pravi procvat u XIII stoljeću. *Exempla* su bile kratke anegdote koje su, kao primjeri, u prvom redu bili namijenjeni propovjednicima kako bi konkretnim događajima mogli objasniti svoja izlaganja. Zanimljivo je da u istom stoljeću u kojem se *exempla* šire Evropom, raste i sukob kršćana i Židova, koji do tada nije bio posebno izražen. Novi odnosi dviju zajednica naći će stoga odraz i u literaturi *exempla*.

Autor analizira jednu od zbirki *exempla* sastavljenu po dominikancu Arnoldu iz Liégea između 1308. i 1310. Zbirka je sačuvana u nekoliko rukopisa i sadrži, ovisno o sačuvanosti, između 500 i 800 *exempla* s kraja XIII stoljeća, poredanih, radi lakše orijentacije, abecednim redom prema nekim ključnim pojmovima (147—149).

Samo jedan od primjera naveden je pod natuknicom »*judaeus*«, ali se Židovi spominju u još četiri *exempla*. Analizirajući tekstove, međutim, možemo vidjeti da su glavna lica zapravo kršćani, a da se Židovi javljaju samo kao sredstvo objašnjavanja njihovih postupaka.¹⁷ Time se razotkriva ideološki sistem: kršćanstvo brine samo o sebi, dok ostale zajednice isključuje ili potiskuje (153).

Karakteristično je, također, da se uz Židove koji se nikada ne javljaju kao pojedinci, nego samo kao zajednica, redovito veže pojam penetracije: u crkvu, u kršćansku kuću, u seksualni prostor kršćanske zajednice (pa čak i kada »svećenici obljubljuju židovske djevojke u židovskim kućama, jer su ih one zavele) (156—157).

Židovska je zajednica već u to vrijeme, dakle prije potpunog izdvajanja, bila odijeljena od kršćanske čitavim nizom tabua:

a) tabu tijela — Židovi su isključeni iz tripartitnog »indo-evropskog« sistema (vlast, sila, rad), pa im je prepušteno sudjelovanje samo u trećoj

¹⁶ Les Juif dans les »*exempla*« médiévaux: le cas de l'»Alphabetum Narrationum«, u Maurice Olender (ur.), Pour Léon Poliakov. Le racisme, Mythes et Sciences, Bruxelles 1981.

¹⁷ Previše bi prostora zauzelo prepričavanje sadržaja svih pet *exempla*. Oni se uglavnom zasnivaju na suprotnostima obiju zajednica, pri čemu Židovi nisu nužno prikazani negativno. Pripovjetke završavaju redovito tako da se Židovi, koji se u njima javljaju, pokrste.

funkciji. U njenom okviru obavljali su samo ona zanimanja koja su vezana uz trgovinu i medicinu. Iako je dobro poznato da su bili osuđivani kao lihvari, manje je poznato da je crkva s jednakom sumnjom gledala na njihov rad na polju medicine.

b) tabu prehrane — kršćanima je zabranjeno kupovati u židovskim mesnicama, jer je njihovo meso nečisto (isto je pravilo vrijedilo i obrnuto). Osim mesa, zabranjeni su bili vino i mlijeko. Kupovina je vina bila zabranjena iz praktičnih razloga, jer su židovski trgovci zauzeli prilično važnu ulogu u trgovini vinom. Što se mlijeka tiče, ženama jedne zajednice bilo je zabranjeno uzimati mlijeko od dojilja druge.

c) tabu sperme — seksualni su prijestupi smatrani najtežima, iako je srednjovjekovno društvo pokazivalo pojavu tipičnu za rasistička društva: odnos privlačnost/odbijanje prema pripadnicima druge zajednice.

Bilo bi ipak krivo kada bismo kršćanstvo XIII stoljeća optužili da teži uništavanju, ili čak samo isključivanju Židova. U to se vrijeme, istina, javljaju prva geta, a pojedinci bivaju posebno označeni, no kršćanska zajednica teži u prvom redu pokršćavanju, dakle uključivanju Židova. To je u potpunosti u skladu s duhom tog stoljeća, koje je u svojoj biti misionarsko (159—162).

Izopćavanje iz društva, doduše dobrovoljno, tema je i članka »Abbozzo di analisi di un romanzo cortese«. ¹⁸ Le Goff se ovoga puta poslužio romanom »Yvain, ou le Chevalier au lion«, nastalim oko 1180, da bi detaljnom analizom sadržaja, postupaka glavnih junaka, ambijenta i simbola pokazao kakav je bio svijet šume u kojem je, kao »divlji čovjek« živio vitez nakon što je, razočaran zbog izgubljene ljubavi, napustio dvor kralja Artura i okolinu u kojoj se do tada kretao. Ujedno, autor prati procese »deciviliziranja« i »reciviliziranja«, koji nam otkrivaju odnose između dva suprotna svijeta: civilizacije i šume (103—143).

O tom istom svijetu šume autor iznosi svoje poglede u članku »Il deserto-foresta nell'Occidente medievale«. ¹⁹ U središtu je razmatranja odnos pustinja i religije. Specifičnost je srednjovjekovne Evrope da je funkciju orjentalnih pustinja, kakvih u njoj nema, prepustila šumama kojima je obilovala. One su svojim karakteristikama (prostranost, nenaseljenost) mogle sasvim dobro preuzeti ulogu pješćanih i kamenih prostora. Zadatak je šuma-pustinja bio u prihvaćanju odbačenih poganskih kultova, odbjeglih serva, pustinjaka, ubojica, razbojnika i pustolova. Ukratko — svih onih koji se iz bilo kojih razloga nisu mogli uključiti u život »normalne« srednjovjekovne zajednice. No, one su također pružale utočište i izvor prihoda lovcima, ugljenarima, kovačima, travarima i mnogim drugima (35—36).

Posebno mjesto među stanovnicima šuma imali su baš pustinjaci. Oni su posjedovali određene karakteristike koje se mogu klasificirati: smatrani su srodnima sa šumskim »divljim« ljudima, čemu je odgovarao i njihov izgled (bili su odjeveni u krzno, za što prototip nalazimo u liku Ivana Krstitelja); uživali su veliku popularnost zbog svoje bliskosti s autentičnom narodnom kulturom, folklorom; izjednačavani su često s odmetnicima, a u mnogim ih pričama prikazuju kao članove odmetničkih bandi (kao u

¹⁸ Lévi-Strauss en Brocéliande. Esquisse pour une analyse d'un roman courtois, u Lévi-Strauss, Paris 1979.

¹⁹ Le désert-forêt dans l'Occident médiéval, neobjavljeno.

onima o Robinu Hoodu) ili čak kao razbojнике. Njima se dolazilo po savjete, blagoslove, na ispovjed, zbog iscjeljenja. Posebno je značajna i zanimljiva njihova uloga kraljevskih savjetodavaca (41—42).²⁰ Kraljevi su i sami bili usko povezani sa šumom. Ona je bila njihovo vlasništvo u koje su često zalazili zbog lova ili susreta s pustinjacima, a u njoj su, tvrdi Le Goff, tražili legitimitet i svetost svoje vlasti (43).

Na srednjovjekovnom Zapadu (a vjerojatno ne samo tamo), suprotnost nije postojala, kao u antici, između grada i sela, nego između kulture i nature, odnosno među naseljenim i uređenim prostorima (grad, utvrda, selo) te divljinom (morima i šumom kao ekvivalentima istočnjačkih pustinja) (44).

Glavni smjerovi istraživanja čudesnog u srednjovjekovnoj ideologiji obrađeni su u članku po kojem zbirka i nosi naslov: »Il meraviglioso nell'Occidente medievale«²¹. Autor nastoji prvo riješiti etimološki dio problema, pri čemu upozorava da rječnik kojim se danas služimo usporedimo s rječnikom vremena kojeg proučavamo. Tako francuskom »merveilleux«, odnosno talijanskom »meraviglioso« odgovara latinski »mirabilis« ili još bolje plural »mirabilia«. Korijen riječi, »mir«, ukazuje na nešto što se gleda, po čemu se može zaključiti da je gledanje bilo osnova čuđenja. Isti korijen nalazimo u svim romanskim jezicima, kao i u engleskom, dok se u germanskima javlja osnova »Wunder« (5—6).

Tri se osnovna problema javljaju prilikom obrađivanja čudesnog:

a) antičko nasljeđe — uvidom u sastav čudesnoga lako se možemo uvjeriti da je ono preuzeto uglavnom iz antike, a da je kršćanstvo dalo malo na tom polju.

b) tipovi čudesnoga obzirom na ulogu čudesnoga u kršćanskoj religiji:

1. mirabilis — čudesno u pravom smislu riječi, s pretkršćanskim korijenima

2. magicus — uglavnom se odnosi na nadnaravno koje je negativno, na ono vezano uz Sotonu, iako, osim crne magije, može uključivati i onu dozvoljenu

3. miraculosus — to je u biti doista kršćansko čudesno, iako se može smatrati dijelom mirabilia. Mirakul je proizvod božje volje baš kao i priroda, ali se od nje razlikuje, jer je ova uređena jednom za svagda

c) problem funkcioniranja čudesnog — čudesno stvara svijet suprotan postojećem, zemlju izobilja u kojoj su glavne teme obilje hrane, nudizam, seksualna sloboda, dokolica. Svijet životinja, biljaka i čudovišta stoji u opreci sa svijetom kojeg nastanjuju ljudi stvoreni na sliku Boga. Stoga glavnu ulogu čudesnoga možemo tumačiti kao otpor oficijelnoj ideologiji kršćanstva i kao protutežu banalnoj i pravilnoj svakodnevnici (6—13).

Na kraju članka dodan je pregled značajnijih pojmova iz kataloga čudesnog, te sistematizacija problematike, uz navođenje osnovne literature (16—23).

²⁰ O ugledu pustinjaka u našim zemljama navodimo podatak o posredničkoj ulozi jednoga od njih u pregovorima između sv. Vladimira i Ivana-Vladislava (Ljetopis popa Dukljanina, poglavlje 36). Podsjećamo također i na »pustinje« na Braču.

²¹ Le merveilleux dans l'Occident médiéval, neobjavljeno.

Problematika preostala dva članka vezana je uz potpuno nova metodološka istraživanja koja su upravo u toku na Ecole des Hautes Etudes (I gesti del purgatorio; I gesti di san Luigi: incontro con un modello e una personalità).²² Autor u njima obrađuje sisteme kretnji, aktivnosti i gesta u biografijama sv. Louisa, kao i likova u jednoj pripovijetki o prolazu nekog viteza kroz čistilište sv. Patrika.²³ Tumačenjem pokreta i radnji kao simbola, Le Goff nastoji ukazati na određene sisteme vrijednosti u društvu i ideologiji. Tako se npr. u kršćanskom sistemu vrijednosti (dolje-gore; izvana-iznutra — pri čemu su prihvatljive vrijednosti gore i iznutra) prolazi kroz čistilište, koje briše grijeha i svodi ih na bilancu bez pozitivnog i negativnog predznaka tako da se najprije uđe, pa spusti, zatim prolazi horizontalno, da bi se na kraju uspelo i izašlo. Time su se doista poništili svi smjerovi kretanja. Ovoj vrsti metodologije tek predstoji budućnost, iako je ona već i sada u žarištu interesa historičara u Parizu.

Le Goffova zbirka članaka nudi dakle širok spektar problema vezanih prvenstveno uz metodologiju. Pokušamo li izvući iz nje neke osnovne zaključke, vidjet ćemo da su to suradnja historije s drugim znanostima, prvenstveno etnologijom, sociologijom i antropologijom, korištenje novom metodologijom koja proizlazi iz te suradnje, orijentacija na nove vrste izvora (materijalnih) i ponovo vrednovanje pisanih, posebice narativnih izvora. Ne treba posebno naglašavati da svi ti zadaci jednako tako stoje i pred našom medievistikom. O tome na koji bi se način oni mogli ostvariti u uvjetima u kojima se naša znanost i društvene znanosti uopće nalaze, ne možemo ovdje raspravljati, ali bismo ipak htjeli istaći kako smatramo da se o svemu tome u nas premalo razmišlja.

Mr Neven Budak

²² Les gestes du Purgatoire, neobjavljeno; Les gestes de Saint Louis: approche d'un modèle et d'une personnalité, neobjavljeno.

²³ Ova je pripovijetka zanimljiva i stoga što predstavlja jedan od presudnih faktora u stvaranju vizije čistilišta koja nastaje tek krajem XII stoljeća. O tome je Le Goff objavio posebno djelo: La naissance du purgatoire, Paris 1981 (tal. prev.: La nascita del purgatorio, Torino 1982).

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 16

ZAGREB

1983.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 400 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

RADOVI 16

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIĆ mr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija, Krčka 1, Zagreb
AVRAMOVSKI dr Živko, Neznanog junaka 21b, Beograd
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet, Zagreb
BRANDT dr Miroslav, Filozofski fakultet, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 21, Zagreb
KORUNIĆ dr Petar, Filozofski fakultet, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MITIĆ dr Ilija, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Drago, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
PERIĆ dr Ivo, Zavod za povijesne znanosti JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik
RACKO Ljerka, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
SUPPAN dr Arnold, Sveučilište, Beč
ŠIMIĆ Lovorka, Krajiška 40, Zagreb